

DĖL ŽEMAITIJOS VISUOMENĖS TRANSFORMACIJŲ XIII AMŽIUJE

Vacys Vaivada

ABSTRACT

This article discusses the development of relations between Žemaitian society and societies in neighbouring territories, which formed the thirteenth-century Lithuanian state. The starting point for this discussion is the question of whether we can detect an early negative stance on the part of Žemaitijans towards the Lithuanian dukes. This issue was raised in E. Saviščevas' 2009 article on Žemaitian self-rule in the thirteenth-seventeenth centuries, which claims that given the bellicose state of affairs with the Teutonic Order at the end of the thirteenth century a tendency developed among Žemaitijans and their Semigallian and perhaps Skalvian allies to regard Lithuanians as enemies, as well as the Teutonic Order. KEY WORDS: Žemaitijans, Lithuanians, Dausprungas, Vykintas, Algminas, Mindaugas, Morta, Teutonic Order, Battle of Saulė, Battle of Durbė, Ruškaičiai, Bulioniai.

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjama žemaičių visuomenės santykių su aplinkinių kaimyninių teritorijų visuomenių, XIII a. formavusių Lietuvos valstybę, raida. Atraminis taškas pasirinktas klausimas, ar galima išvengti išankstinių žemaičių neigiamą nusistatymą Lietuvos kunigaikščių atžvilgiu. Tokį klausimą kėlimą inicijavo 2009 m. pasirodęs E. Saviščevo straipsnis, skirtas Žemaitijos savivaldai XIII–XVIII a., kuriame yra teigiama, kad XIII a. pab., esant karo padėčiai su Vokiečių ordinu, tarp žemaičių ir prie jų prisijungusių kuršių, žemgalių, o gal ir skalvių formavosi nuostata svetimais laikyti ne tik Vokiečių ordiną, bet ir lietuvius.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: žemaičiai, lietuviai, Dausprungas, Vykintas, Algminas, Mindaugas, Morta, Vokiečių ordinas, Saulės mūšis, Durbės mūšis, Ruškaičiai, Bulioniai.

Doc. dr. Vacys Vaivada, Klaipėdos universiteto

Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas

Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda

El. paštas: vacys.vaivada@gmail.com

2009 m. pasirodė Žemaitijos savivaldai XIII–XVIII a. skirtas E. Saviščevo straipsnis¹. Jau vien todėl, kad buvo apimtas labai platus laikotarpis, jame pateiktas mintis būtų galima įvardyti labiau kaip nuostatų į Žemaitijos visuomenės ir jos santykių su likusia Lietuvos valstybės visuomene raidos tyrimą gairėmis. Durbės mūšio kontekstai neišvengiamai susieti ir su žemaičių visuomenės raidos problemomis, tad susidarė gera proga grįžti prie šios temos, tik į ją norėčiau pažvelgti neperžengdamas XIII a. ribų. Pagrindines E. Saviščevo išvadas, skirtas žemaičių visuomenės raidai XIII a., galima būtų reziumuoti taip: XIII a. pirmojoje pusėje dar buvusi nevienalytė, gentinio pobūdžio žemaičių visuomenė per šimtmetį taip ir nebuvo integruota į Lietuvos valstybę; dėl to ji liko organizuota gentiniais giminiais principais, o tai lėmė neklasinės ir neluominės visuomenės užsifiksavimą; šios visuomenės aristokratija buvo politiškai aktyvi, bet menko potencialo, dėl to ieškojo jungties su gretimomis gentimis ir valstybėmis kariniam bendradarbiavimui; karo padėtis su Vokiečių ordinu (toliau – VO) lėmė naujo jungiančio tapatumo tarp žemaičių, kuršių, žemgalių, o gal ir skalvių, formavimąsi, kurio esmė – *savais* suvokiami nepriklausomi baltai, pagony,

¹ SAVIŠČEVAS, E. Žemaitija ir Lietuva XIII–XVIII amžiuje: regioninės (provincinės) savivaldos spindesys ir skurdas. *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, Nr. 23, p. 94–110.

o *svetimais* – ne tik VO, bet ir lietuviai². Tačiau šis tapatumas nebuvo sutvirtintas aukščiausiosios valdžios struktūra, o Lietuvos valdovų bandymai tapti šia struktūra buvo suvokiami kaip mažesnis blogis, netrukdęs toliau egzistuoti tradicinėms gentinėms organizacijoms³. Todėl stipresnį žemaičių visuomenės suartėjimą su Lietuva E. Saviščevas mato tik XIV a. antrojoje pusėje, kai buvo užmegzti dinastiniai ryšiai ir susiformavo „prolietuviškos žemaičių kilmingųjų grupuotės“⁴. Šiose išvadose nesunku įžvelgti senosios istoriografinės tradicijos, pastebėjusios žemaičių visuomenės raidos specifiką, lyginant su likusiomis, vėliau Lietuvos karalystės XIII a. pagrindą sudariusių teritorijų visuomenėmis, įtaką. Tačiau kita vertus, kiek suabejoti verčia teiginiai dėl žemaičių, o XIII a. antrojoje pusėje – ir dėl jų įtaką patiriančiose teritorijose, kuriose gyveno ar atsikėlė kuršiai, žemgaliai ir skalviai, besiformavusios visuomenės (ar visuomenių) išankstinio supriešinimo su lietuviais. Juo labiau kad tarp istoriko pateiktų išvadų matoma ir čia analogišku laikotarpiu pasireiškusi Lietuvos valdovo figūros svarba. Ši aplinkybė verčia grįžti prie žemaičių⁵ visuomenės raidos bent jau pagrindinių etapų aptarimo XIII a. klausimo. Pagrindinė šio straipsnio ašis suktųsi apie santykį tarp žemaičių, viena vertus, ir visuomenių, kurios ypač XIII a. viduryje tapo aktyvios Lietuvos valstybės formuotojos, kita vertus. Jokių būdu nesiekiu čia pateikti išsamios studijos. Kai kurias mintis ir teiginius kol kas dar laikau diskusiniais ar hipotetiniais.

Žemaitijos visuomenių santykis su Lietuvos visuomenėmis XIII a. pirmojoje pusėje

Istoriografijoje nusistovėjęs teiginys, kad tarp žemaičių kunigaikščių sluoksnis formavosi lėčiau nei pas rytinius jų kaimynus. Tarp pastarųjų XIII a. pirmojoje pusėje jau matomas ir vyresniųjų kunigaikščių susiformavimo faktas. Tokios nuomonės dominavimas pastebimas ir tarp archeologų. R. Volkaitė-Kulikauskienė, apibendrindama tyrimų išvadas, pažymėjo, kad, tyrinėtojų nuomone, vakarinių Pabaltijo sričių, tarp jų ir žemaičių, gyventojams politinės organizacijos aspektu buvo būdingesni keletas vyresniųjų atstovaujami federaciniai junginiai, o rytinių sričių gyventojams, tarp kurių buvo ir aukštaičiai, būdingas aktyvesnis kunigaikščių išsiskyrimas⁶. Besiremiant šiuo modeliu neišvengiamai turėtume matyti vakarinėse srityse besiformuojant didesnę kiekį „vyresniųjų“, kuriuos šaltiniai XIII a. pr. įvardija „kunigaikščiais“, bet jų įtaka platesnei visuomenei mažesnė nei santykinai mažesnis kiekis rytinėse srityse besikristalizavusių „vyresniųjų kunigaikščių“. Tai kalbėtų apie XIII a. žemaičių gyvenamose teritorijose susiklosčiusią magesnę padėtį su didesne visuomenės fragmentacija. Kad ir kaip būtų keista, pradedant jau šiuo etapu nebesutampa istoriografijoje užsifiksavusios nuostatos, kurių tipišką atspindį lietuviškoje istoriografijoje pateikia Z. Ivinskis. Anot istoriko, apie 1219 m. Žemaitijos teritorija buvo atitekusi dviejų kunigaikščių įtakai – vakarinė dalis Vykontui, o rytinė – Erdvilui (Gerdvilui)⁷. Tokia, galima sakyti, tradicinė, nuostata atsispindi ir E. Saviščevo straipsnyje⁸. Kaip matome, nebesutampa pagrindinės tendenci-

² SAVIŠČEVAS, E. Op. cit., p. 109.

³ Ibid., p. 109.

⁴ Ibid.

⁵ *Žemaičių* sąvokoje aš, kaip ir E. Saviščevas, matysiu nevienalytiškų visuomenių visumą ir taikysiu ją ne tik XIII a. pirmosios pusės padėčiai, bet ir stipriai pasikeitusios, galima sakyti, neviseškai adekvačios XIII a. pirmajai pusei, visuomenei XIII a. antrojoje pusėje įvardyti.

⁶ VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius, 2001, p. 384.

⁷ IVINSKIS, Z. *Žemaičiai*. In *Rinktiniai raštai*, t. 2. Roma, 1986, p. 117; apie vardo galimą lietuviškąją transkripciją žr. GUDAVIČIUS, E. Bandymas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija*, 1984, t. 3(88), p. 69–71.

⁸ SAVIŠČEVAS, E. Op. cit., p. 95.

jos – vietoje fragmentacijos turime netgi tam tikro lygio centralizavimą. Ar įmanoma būtų, naudojant analogiškus šaltinius, išvelgti ne tik ryškų įcentrinį žemaičių visuomenės(ių) formavimosi XIII a. pr. modelį, bet ir besifragmentuojantį? Istoriografijoje, matyt, panašių abejonių skatinama, I. Baranauskienė jau bandė šią problemą spręsti. Ji išplėtė 1219 m. sutartį pasirašiusių žemaičių kunigaikščių būrį. Straipsnio autorės galva, žemaičiais reikėtų laikyti ne tik Vykintą su Girdvilu (Gerdvilu), bet ir Ruškaičius ir Bulionis⁹. Neskubėdami paremti nė vienos pusės, pabandykim paanalizuoti to laikotarpio žemaičių visuomenės konsolidavimosi lygmenų galimybes. Tam, be abejo, yra svarbus 1219 m. įrašas Voluinės metraštyje. Nors jis šiuo metu ypač dažnai cituojamas, bet siekdami aiškiau susidėlioti pagrindinius šioje straipsnio dalyje minimus dėmenis, jį pateikiame visą: „*Dievui liepus atsiuntė Lietuvos kunigaikščiai didžiai kunigaikštiei Romanienei ir Danieliui bei Bazilkui taiką suteikdami. O lietuvių kunigaikščių vardai buvo: štai vyresnieji – Živinbudas, Daujotas, Dausprungas, jo brolis Mindaugas, Daujoto brolis Viligaila; o žemaičių kunigaikščiai – Gedvilas, Vykintas; o Ruškaičių – Kintibutas, Vembutas, Butautas, Vyžeikis ir jo sūnus Velžys, Kitenis, Plikienė; o štai Bulioniai – Vismantas, jį gi nužudė Mindaugas ir jo žmoną pasiėmė, ir jo brolius užmušė – Gedvilą, Sprudeikį; o štai kunigaikščiai iš Deltuvos – Juodikis, Buteikis, Bikšys, Lygeikis. Šieji visi suteikė taiką kunigaikščiui Danieliui ir Bazilkui, ir buvo žemė rami*“¹⁰.

Jei žiūrėtume, kokią informaciją iš minėto dokumento dažniausiai aktualizuoja istorikai, tai labiausiai eksploatuojama, be paties kunigaikščių sąrašo, yra jų eilės tvarka ir svarbumo pažymėjimas (vyresniškumas)¹¹. Tačiau ar tik į tai reikėtų kreipti dėmesį?

Pirmiausia kyla klausimas, kodėl taiką pasirašo tiek daug, bet kartu ir struktūriškai konkrečiai įvardytų kunigaikščių? Taika suinteresuota pusė šiuo atveju buvo Haličo-Voluinės kunigaikštija. Iš paskutinės aplinkybės išplaukia tam tikri galimi samprotavimai. Norint taikos, reikia ją sudaryti su aiškiai politiniam bendravimui suvokiamu vienetu. Teksto pradžioje tuo vienetu galima būtų įvardyti Lietuvą: „*Dievui liepus atsiuntė Lietuvos kunigaikščiai...*“ Tad būtent Lietuvos kunigaikščiams čia atitenka reprezentavimo prioritetą. Padėtį komplikuoja tai, kad pačioje Lietuvoje minimi net keli vyresnieji kunigaikščiai, neišskiriamas konkretus lyderis. Tokiu atveju vargu ar galima Lietuvos sąvokoje dar ieškoti centrine valdžia jungiamos valstybės turinio. Net jei imtume tik vyresnius kunigaikščius, vis dėlto turėtume pripažinti, kad jų per daug siekiant išskirti vieną politinį jungiamąjį elementą, slypintį pačioje visuomenės struktūroje. Kiltų klausimas, kodėl vienas ar kitas kunigaikštis taikos sudarymo akte dalyvauja? Aišku, kad į tokį klausimą atsakyti bent jau šiuo metu būtų sunku. Bet kuriuo atveju taika yra sudaroma. Kol kas lieka galvoti, kad Voluinė taiką sudarė su *bendros idėjos* jungiamomis lietuvių, žemaičių ir deltuviečių kunigaikščių atstovaujamos visuomenėmis. Ar kaip atskirą poziciją reikėtų išskirti Ruškaičius ir Bulionis, buvo svarstoma dar XX a. pradžios istorikų darbuose ir – pamatuotai ar ne – vis dėlto svarstoma labiau

⁹ BARANAUSKIENĖ, I. Kas vadovavo žemaičiams Durbės mūšyje? *Voruta*, 2010 11 27, Nr. 22(712), p. 11.

¹⁰ Dėl suprantamiau išverstų kai kurių metraščio detalių pasinaudota E. Gudavičiaus vertimu iš Voluinės metraščio Ipatijaus nuorašo, žr. GUDAVIČIUS, E. *Mindaugas*. Vilnius, 1998, p. 118.

¹¹ E. Gudavičius savo straipsnyje, skirtame 1219 m. sutarties dalyviams aptarti, yra pateikęs svarbiausių istorinių tyrimų bibliografiją, tad prie šio klausimo plačiau neapsistosis, žr. GUDAVIČIUS, E. 1219 metų sutarties dalyviai ir jų vaidmuo suvienijant Lietuvą. *LAMMD, Istorija*, 1982, Nr. 22, p. 33. Besidomintiems aptariamam laikotarpiui ir ankstyvųjų Lietuvos valstybinių struktūrų raida galima nurodyti R. Petrausko straipsnį, kuriame taip pat galima rasti reikalingos informacijos bibliografijai, žr. PETRAUSKAS, R. Ankstyvosios valstybinės struktūros Lietuvoje XIII a. – XV a. pr. *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 16.

atskirties naudai¹². Bet jei egzistuoja *bendroji idėja*, tai turėtų matytis ir galimi jos ilgalaikio poveikio vidiniam sugyvenimui tarp bendruomenių ar visuomenių rezultatai. Tokia mintis, be abejo, įdomi, tačiau faktų, galinčių išsamiau atskleisti padėtį, nėra daug. Istoriografijoje jau buvo aptarta žemaičių kunigaikščio Vykinto giminystė su Dausprungu (o kartu ir su jaunesniu pastarojo broliu Mindaugu), už kurio buvo išteikėjusi pirmojo sesuo¹³. Be to, istoriografijoje yra buvę minčių ir apie Gerdvilo galimą giminystę su Dausprungu ir Mindaugu¹⁴ – svarstoma pastarųjų sesers vedybų su Gerdvilo galimybė. Be to, yra teiginių apie tai, kad Lengvenis gali būti Gerdvilo sūnus¹⁵, o Treniota – Lengvenio brolis arba pusbrolis¹⁶. Be kita ko, Lengvenio valdos kol kas lokalizuojamos apie Nalšią ir Upytę¹⁷. Verta atkreipti dėmesį, kad jos tokiu atveju turėjo būti šalia Deltuvos. Net galutinai nesutikslinus visų Dausprungo ir Mindaugo giminystės ryšių, nesunku išvelgti, kad tarp 1219 m. paminėtų Lietuvos, žemaičių ir, greičiausiai, Deltuvos kunigaikščių galima išvelgti giminines jungtis. Klausimas čia būtų tik toks: kada – prieš ar po 1219 m. šios jungtys atsirado. Tad lyg ir galima rasti bendros artinančios idėjos egzistavimo rezultatų. Juos galima išvelgti atkreipus dėmesį į atskirų kunigaikščių giminų suartėjimą. Taip pat pagrindiniais bruožais atsakymą galima būtų rasti ir į pastraipos pradžioje keltą klausimą dėl pasirašiusiųjų struktūrinio konkretumo.

Jei į giminines jungtis tarp nurodytų kunigaikščių žiūrėtume matydami ir tolesnę įvykių raidą, tai verta atkreipti dėmesį, kad minėtoje sutartyje rašoma: „...o štai Bulioniai – Vismantas, jį gi nužudė Mindaugas ir jo žmoną pasiėmė...“ Vadinasi, Morta, prieš išteikėdama už Mindaugo, buvo Vismanto iš Bulionių giminės žmona, o tai reiškia, kad per ją, dar Vismantui gyvam esant, Bulioniai turėjo giminuotis ir su Nalšios Daumantu, nes už pastarojo buvo išteikėjusi Mortos sesuo. Kol kas labai sunku pasakyti, iš kokios didžiūnų giminės reikėtų kildinti Mortą ir jos seserį. Kiek galima spręsti iš įvykių po vidaus karo ir Durbės mūšio, abiejų seserų statusas buvo aukštas. Čia apskritai reikėtų atkreipti dėmesį į moters padėtį net ir XIII a. pradžioje. Voluinės metraštis išryškina svarbų regentaujančios kunigaikščio Romano našlės vaidmenį politiniame to laikotarpio gyvenime. Apie analogišką, tik kito masto, padėtį bylotų ir tarp Ruškaičių atskirai sutartyje paminėta Plikienė. Jos įtraukimas į sutarties tekstą jokių būdu negalėjo būti atsitiktinis. Galima sakyti, kad tai buvo ir šios moters, greičiausiai netekusios vyro, teisių į tam tikras teritorijas, kurias reikėtų sieti ir su Ruškaičiais, ir galios, kuri galėjo būti sutelkiama iš jos rankose esančių valdų, o kartu ir visuomeninio statuso, pripažinimas. Kol kas tik sunku pasakyti, ar jos paminėjimas tarp Ruškaičių nebuvo susietas ir su mažamečių vaikų atstovavimu. Tam paprasčiausiai stokojama šaltinių. Vienaip ar kitaip, šio pavyzdžio užtenka, kad galima būtų teigti, jog moters, likusios be vyro, o gal ir tėvo, statusas, nesant ar dar negalint perimti tėvo valdų vyriškosios lyties įpėdiniais, bent jau ryškiau nepasikeisdavo net ir politinio reprezentavimo prasme. Tokiu atveju visai kitaip galėtų būti suprantamos Mindaugo pastangos po Mortos mirties savo dvare sulaukyti jos seserį, kitaip saktant, – paveržti Nalšios kunigaikščio Daumanto žmoną. Viena vertus, žiūrint iš Mortos pusės, galėtų susiformuoti prielaida, kad atsakymo reikėtų ieškoti, atkreipiant dėmesį į abiejų seserų iš tėvo

¹² ZAJĄCZKOWSKI, S. *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII*. Lwow, 1925, s. 46.

¹³ Ibid., s. 47.

¹⁴ LATKOWSKI, J. Mendog. *Rozprawy akademji umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny*, 1892, ser. II, t. III, s. 315. Tokios J. Latkowskio versijos stipriau neužginčijo ir S. Zajączkowski, tačiau pastarasis Treniotą norėjo matyti ne Gerdvilo, kaip J. Latkowski, bet Vykinto sūnumi – žr. ZAJĄCZKOWSKI, S. Op. cit., s. 47.

¹⁵ STAKAUSKAS, J. *Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje*. Vilnius, 2004, p. 132–133.

¹⁶ GUDAVIČIUS, E. *Mindaugas...*, p. 208–209.

¹⁷ Ibid., p. 208.

paveldėtų valdų perdavimą Mortos vaikams, o gal net į šių didesnio statuso užtikrinimą, įtraukus tas valdas į Mindaugo formuojamą valstybę. Kita vertus, įskaičiuojant galimus Mindaugo motyvus, jei abiejų seserų tėvo palikimas buvo ženklus, jis galėjo padėti užtikrinti valstybės stabilumą. Jei tokia tikimybė būtų įmanoma, tada galima būtų lengviau paaiškinti, kodėl į pačias jis ima vidaus karo laikų opozicionieriaus žmoną, be to, pasiteisintų ir Mindaugo rizika sulaukti gabaus karvedžio Daumanto keršto. Šiaip ar taip, kol kas apie tai galima kalbėti tik hipotetiškai. Bet minėtų aplinkybių šiame straipsnyje nereikia ir svarstyti. Akivaizdu, kad nemaža 1219 m. sutarties veikėjų yra susisaisę giminėmis jungtimis arba jomis susisaisto netrukus po to, kai sudaromas sutarties tekstas. Dominuojantis pradas, kuris įtraukia minėtus kunigaikščius pasirašyti sutartį, kaip minėta, nurodomas Voluinės metraštyje: „*Dievui liepus atsiuntė Lietuvos kunigaikščiai...*“, t. y. jo ieškoti reikia tarp Lietuvos vyresniųjų kunigaikščių. Atsižvelgiant į giminiaimosi tendencijas, labai atsargiai galima būtų kalbėti vien tik apie gentinių visuomenių, kurios, kaip matom, ženkliai fragmentuojasi, problematiką. Teritoriškai nutolę įtakingieji kunigaikščiai giminiuojasi tarpusavyje. Vargu ar tokios tendencijos galėjo pagrįsti gentinės organizacijos palaikymo pradus. Čia XIII a. pirmosios pusės kontekste greičiau galima įžvelgti sąlygų platesnei integracijai formavimąsi.

Suprantama, kad visas minėtas aplinkybes dar reikėtų papildomai tirti, tačiau gimininio prado raiška sutartyje su Voluine galėjo rodyti naujas tendencijas visuomenių raidoje. Čia verta atkreipti dėmesį ir į Ruškaičių bei Bulionių paminėjimą. Naujų tendencijų atsiradimas nereiškė, kad senoji tradicija neturi poveikio. Giminine prasme save reprezentuojantys kunigaikščiai, jei atsižvelgsime į aukščiau minėtas tendencijas, galėjo būti išsisklaidę labai plačiose teritorijose, ženkliai nutolusiose nuo tėvoninių žemių. Todėl būtų labai sunku kalbėti apie jų konkretų artimumą gentine prasme reprezentuojamoms grupėms. Kiekvieną atvejį reikėtų aptarinėti atskirai, tačiau ir tam labai dažnai trūksta šaltinių. Čia gal dar sustokime prie Bulionių ir Ruškaičių. Kam šias giminines grupes galima būtų priskirti.

Bandant lokalizuoti ne tik XIII a., bet ir XV–XVI a. giminį valdas, susiduriama su ženkliais sunkumais. Dažniausiai negalima užtikrinti, kad lokalizacija sėkminga, kol šaltiniuose nerandamas konkretus įrašas, vienaip ar kitaip patvirtinantis tokią galimybę. Tą pačią tendenciją galima matyti ir lokalizuojant XIII a. kunigaikščius. Kalbant apie Ruškaičius ir Bulionis, kol kas labiausiai pagrįsta yra E. Gudavičiaus atlikta lokalizacija. Jie lokalizuojami atitinkamai Upytės ir Šiaulių žemėse¹⁸. Tačiau kaip byloja ir pats straipsnio pavadinimas, tai ne baigtinis darbas, o bandymas. Be kita ko, apie tai, kad daug lokalizacijų dar reikėtų tikrinti su kuo artimesniais to laikotarpio šaltiniais, byloja ir minėto straipsnio pabaigoje pateiktos išnašos. Jose gausu išlygų dėl galimybės vieną ar kitą vietovardį susieti su konkreto kunigaikščio asmenvardžiu. Kelios pastabos pamąstymui: istoriografijoje yra nusistovėjusi Vykinto valdų lokalizacija – Laukuvos–Tverų teritorijos¹⁹. Jei atsižvelgtume į hidronimų ir piliakalnių pavadinimų sąsąuką, netoliese galėtume rasti Ruškaičių lokalizacijai svarbių objektų. Netoli Tverų telkšo Ruškio ežeras. Einant nuo jo, netoli Luksto ežero, stovi ir Vembūtų piliakalnis. Grįžtant prie sutarties teksto, nesunku rasti atitikmenų – tarp sutartį pasirašiusių Ruškaičių minimas ir Vembutas. Kreipiant dėmesį į Mindaugo nužudytus Bulionis, tarp jų minimas ir Sprudeikis. Netoli Varnių, prie Pavandenės, yra Sprūdės piliakalnis. Be to, visiškai netoli Laukuvos, kurioje lokalizuojamos Vykinto valdos, stovi išpūdingas Bilionių piliakalnis. Tad Varnių–Tverų–Laukuvos apylinkėse matome XIII a. sutartyje minimų ir kituose įvykiuose dalyvaujančių kunigaikščių iš Ruškaičių ir Bulionių koncentraciją. Pridėjus dar ir Vykinto valdas,

¹⁸ GUDAVIČIUS, E. Bandymai lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas..., p. 69–79.

¹⁹ BUMBLAUSKAS, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius, 2005, p. 33.

šios apylinkės kaip nė viena kita labiausiai tikėtą lokalizavimo epicentrui nurodyti. Be to, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Bulionių kunigaikščiai vidaus karo metu žuvo ne Mindaugo pusėje, bet Tautvilo ir Vykinto. Be to, šios apylinkės yra beveik tapačios ir vėlesnei Medininkų žemei. Tai taip pat stiprintų lokalizacijos šiose apylinkėse galimybes. Tik čia, atsižvelgiant į gimininę tvarką nurodomas kunigaikščių grupės XIII a. pradžioje, reikėtų daryti vieną išlygą: jei Bulionių ir Ruškaičių išeities epicentrą tikrai būtų galima lokalizuoti apie Varnius–Tverus–Laukuvą, tai galimam jų išsiplėtimui per giminines jungtis ir per jų pačių veiklą, įsitvirtinant mažiau apgyvendintose teritorijose, nustatyti labai svarbūs būtų ir E. Gudavičiaus darbai.

Tad galėtume pereiti prie šio skyriaus apibendrinimo. Istoriografinėje tradicijoje, kurią paremia ir E. Saviščevas, nusistovėjo tradicija XIII a. visuomenės įvardyti gentinėmis. Tačiau atsižvelgiant į ne tik teritoriniu-gentiniu, bet ir gimininiu pradu pažymėtas kunigaikščių grupes, jau reikėtų ieškoti subtilesnių XIII a. pradžios visuomenių turinio nusakymų. Lietuvos kunigaikščių iniciuotoje 1219 m. sutartyje minimų kunigaikščių bendrumą galima būtų įžvelgti ir gimininiame, teritoriniu atžvilgiu gerokai nuo savo išeities epicentrų nutolusiame, susisaistyme. Gimininiu pradu reprezentuojamos kunigaikščių grupės, jei prielaidos dėl Ruškaičių ir Bulionių kunigaikščių grupių išeities taškų galimos lokalizacijos Varnių–Tverų–Laukuvos teritorijose pasitvirtintų, galėtų ženkliai išplėsti žemaičių kunigaikščių ratą. Tokia galimybė leistų atsisakyti kol kas perdėm aiškiai išreikštų teiginių apie aukšto lygio centralizacijos tendencijas Žemaitijoje XIII a. antrajame dešimtmetyje, neužkertant kelio tradicinei istoriografinėi nuostatai į Žemaitijos politinį gyvenimą įkomponuoti ir smulkesnius kilminguosius. Kita vertus, gimininiu pradu reprezentuojamos kunigaikščių grupės ir teritoriniu-gentiniu pagrindu reprezentuojamų grupių glaudūs giminystės saitai, jungiantys ženkliai nutolusias teritorijas, jau rodo poslinkius ir žemaičių visuomenėje (-ėse). Šių poslinkių esmė – plataus masto konsolidavimosi ar centralizavimo galimybės formavimasis. Tokią tendenciją galima būtų taikyti bent jau politinio elito terpei. O tai kalbėtų ir apie ryškesnės priešpriešos tarp 1219 m. sutartyje paminėtų kunigaikščių grupių, o kartu ir tarp žemaičių bei lietuvių, nebuvimą.

Vidaus karo įtaka visuomenės(-ių) raidai Žemaitijoje

Kiek kitokia padėtis Žemaitijoje pradeda klostytis po 1248 m. Šią padėtį reikėtų aptarti remiantis kiek ankstesniais įvykiais. Dėmesį norėtume sutelkti ties dviem svainiais, Vykintu ir Dausprungu. Istoriografijoje dominuoja nuomonė, kad 1236 m. rugsėjo 22 d. Saulės mūšio laimėjimas turėtų būti priskiriamas Vykintui²⁰. Tiesa, tai teigiama ne be išlygų. Neatmetama ir jungtinių jėgų dalyvavimo galimybė²¹. Jei atsižvelgtume į tai, kas pasakyta pirmame skyriuje, jungtinių jėgų dalyvavimas, remiantis tarpgimininių ryšių sistema, kuri buvo susiformavusi tiek Žemaičiuose, tiek Lietuvoje, iš esmės būtų įmanomas. Tačiau šiam skyriui svarbi aplinkybė, kad po Saulės mūšio šaltiniai nebepamini Vykinto. „Tylos“ tarpas gana ženklus – iki pat 1248 m. Kita vertus, maždaug tuo laikotarpiu jau nebekalbama ir apie Dausprungą. E. Gudavičius, remdamasis Voluinės kunigaikščio Danieliaus karinės pagalbos prieš Konradą prašymu ne uošviui, Dausprungui, o Mindaugui, datuoja galimą Dausprungo mirtį apie 1235 m.²² Tačiau tame pačiame straipsnyje pateiktoje išnašoje jis iškelia ir minėto kreipimosi paklaidos galimybę. Besiremdamas V. Pašutos darbu, skirtu Haličo-Voluinės kunigaikštijai, jis teigia, kad prašymas gali būti datuojamas ir 1237 m.²³ Tai tvirtai savo

²⁰ GUDAVIČIUS, E. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius, 1989, p. 46.

²¹ GUDAVIČIUS, E. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje...*, p. 46.; LATKOWSKI, J. *Mendog...*, p. 325.

²² GUDAVIČIUS, E. 1219 metų sutarties dalyviai ir jų vaidmuo suvienijant Lietuvą..., p. 37.

²³ *Ibid.*, p. 35–36.

darbe nurodo V. Pašuta²⁴. Kaip tik Danieliaus kreipimasis ir yra ta atrama, kuria remiantis kol kas yra nustatoma Dausprungo galimos mirties ar žūties data. Minėta paklaida labai svarbi. Jei Dausprungo nebėra tarp gyvųjų ne 1235 m., o 1237 m., tada teoriškai susiformuotų galimybė galvoti apie galimą Dausprungo pagalbą savo svainiui Vykontui Saulės mūšyje, kuriame tokiu atveju jis ir galėjo žūti. Bet tai kol kas tik hipotetinė prielaida. Beje, tokiai prielaidai šiek tiek atitartų ir minėta aplinkybė, kad po Saulės kautynių šaltiniuose iki 1248 m. neminimas Vykintas. Situacija labai keista – Vykintas, regis, yra labai aktyvi figūra. Žemaičiai ėmėsi gana aktyvios veiklos prieš Vokiečių ordiną, bet Vykinto veiksmų nematyti. Logiškai turėtų kilti klausimas, – kur jis tuo metu buvo? Ar galima būtų nors hipotetiškai atsakyti į šį klausimą? Išeities tašku imkime 1248 m. Mindaugas šių metų pabaigoje karo žygin išsiunčia ne tik abu savo brolio sūnus, Tautvilą ir Gedvydą, bet ir jų dėdę Vykontą. Tačiau nesimato, kad žygyje būtų dalyvavusi žemaičių kariuomenė. Aišku, negalima kategoriškai teigti, kad jos ten nebuvo, tačiau šaltiniai to nenurodo. Ar tokiu atveju negalima būtų galvoti, kad Vykintas po Saulės mūšio, kai tarp gyvųjų jau nebeaptinkamas jo svainis Dausprungas, išvyko pas seserį ir užsiėmė jos vaikų globa. Tokia padėtis būtų dar suprantamesnė, jei pasitvirtintų, kad Dausprungas žuvo Saulės mūšyje. Tokį samprotavimą, be kita ko, kelia ir kita aplinkybė. Jau tada, kai 1249 m. prasideda atviras Dausprungaičių ir Mindaugo konfliktas, Vykintas, paremtas Tautvilo svainio, Haličo-Voluinės kunigaikščio Danieliaus, 1250 m. parvyksta į Žemaitiją, bet ne tuščiomis rankomis, o su dovanomis. Čia vėl kyla klausimas, kam Vykontui dovanos, jei jis, kaip teigia istoriografija, vos ne vienas vadovauja, tarkim, bent jau didžiajai Žemaitijos daliai? Kol kas šią aplinkybę būtų galima aiškinti tuo, kad Vykintas kurį laiką, daug ilgesnį, nei tik reikalingą tolimam karo žygiui, negyveno Žemaitijoje, o norint atnaujinti senuosius ryšius, reikėjo pasirūpinti ir dovanomis. Mindaugo planas susidoroti su Dausprungaičiais 1249 m. vienodai lietė ir Vykontą. Be to, kol kas menkai ištirta ir žemaičių reakcija į Mindaugo veiksmus prieš Dausprungaičius, t. y. jų reakcija į Mindaugo siekį į savo rankas perimti visas svarbiausias politinio gyvenimo gijas. Suprantama, kad tai, kas čia pasakyta, yra tik viena iš įvykių sekos rekonstravimo galimybių. Bet kuriuo atveju, Mindaugo žingsnis išprovokavo vidaus karą. Tai, kad žemaičiai palaikė Vykontą, dar nereiškė, kad jie stėjo prieš Lietuvos kunigaikščius. Tautvilas, kuris veikė beveik taip pat kaip ir Mindaugas (čia galvoje turima paramos ieškojimas šiaurėje ir krikštas), atsižvelgiant ir į kilmę, jiems galėjo rodytis kaip lygiavertė alternatyva. Tai, kad Vykintas buvo Tautvilo dėdė, padėjo nušluoti bent jau vakarinės dalies žemaičių dalyvavimą ne Mindaugo pusėje. Kokie veiksmai buvo daromi rytinės pusės, dar reikėtų atidžiau ištirti. Bet kuriuo atveju Mindaugo ir Tautvilo kova dėl valdžios tiek žemaičius, tiek ir visą besijungiančią Lietuvą neišvengiamai vedė link susipriešinimo.

Pasibaigus 1249–1251 m. vidaus karui, Mindaugui buvo visiškai aišku, kad dalis Žemaitijos netaps jam besąlygiškai pavaldi. Be to, už atliktas paslaugas Vokiečių ordino livoniškajai šakai reikėjo atsilyginti. Tad 1253 m. liepos mėn. Vokiečių ordinui Lietuvos karalius dovanuoja pusę Žemaitijos (jei tiksliau – pusę Raseinių, pusę Laukuvos, pusę Betygalos, pusę Ariogalos, pusę Dainavos, visą Kuleinių žemę, visą Karšuvą, visą Kražių žemę, visą Nadruvą, visą Weyze, arba Weyse, žemę, visą Vangių žemę²⁵). Nepaisant to, reikia atkreipti dėmesį į vieną aplinkybę. Dovanodamas Vokiečių ordinui dalį Žemaitijos, Mindaugas, ar to norėdamas, ar ne, vis dėlto save legitimavo kaip šių teritorijų buvęs savininkas ar bent jau kaip į tai turėjęs pretenziją. Tad būdas „susigražinti“ šias teritorijas priklausė nuo to, kaip toliau klostysis įvykiai. E. Gudavičius, apibūdindamas įvykius po šių žemių dovanojimo, pavadino tai vienišąja žemaičių kova su Vokiečių ordinu²⁶.

²⁴ ПАШУТО, В. Т. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва, 1950, с. 217.

²⁵ *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. 1. Bd.: 1093–1300. Reval, 1853, S. 333–334.

²⁶ GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos istorija*. T. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999, p. 59.

Šiuo, galima sakyti, lemtingu laikotarpiu žemaičių kunigaikščiai taryboje, greičiausiai jau po Vykinto mirties, apie 1255 m. savo karo vadu išsirinko Algminą²⁷. Būtent šio kunigaikščio programa – nenutraukti bendrųjų ryšių su Lietuva, priešintis Vokiečių ordino ekspansijai, esminiu tikslu čia matant išitvirtinimą Kurše, suteikė šiai kovai naują prasmę. Algmino suformuluota programa bendriausiais bruožais neprieštaravo dar XIII a. pr. vyravusiai bendrųjų jungčių nuostatai. Ji buvo tik papildyta naujų susiformavusių problemų sprendimo būdu. Kuršo svarbą Algmino planuose labai lengva paaiškinti – čia labai didelį aktyvumą rodė Vokiečių ordino livoniškoji šaka. 1252 m., pasinaudojusi vidaus karo padėtimi, Vokiečių ordino livoniškoji šaka įkūrė Klaipėdą (Memelburgą) ir pastatė ten atraminę pilį²⁸. Šią grėsmę žemaičiai deramai įvertino (be kita ko, ne tik jie, bet ir sembai). 1253 m., dar iki išrenkant Algminą, buvo apgulta Klaipėda²⁹. Bet panašūs žygiai ypač suaktyvėjo išrinkus Algminą. 1256 m. žemaičiai įsiveržė į Kuršo teritorijas, 1257 m. vėl buvo pulta Klaipėda³⁰. Po nedidelio atokvėpio karo veiksmai su Vokiečių ordinu atsinaujino 1258 m. pabaigoje. 1259 m. Vokiečių ordinas patyrė sunkų pralaimėjimą netoli dabartinio Skuodo – žuvo 33 riteriai³¹. Visą šią veiksmų vartinę vainikavo Durbės mūšis, įvykęs 1260 m. liepos 13 d., ten žuvo 150 Vokiečių ordino ir jų pagalbininkų riterių³². Žygių intensyvumas neatslūgo ir 1261 m. bei 1262 m. 1261 m. žemaičiai per Treniotą pasiūlė Mindaugui prisidėti prie šios kovos³³. Tai buvo padaryta nekreipiant dėmesio į 1259 m. pakartotinį žemaičių užrašymą Vokiečių ordinui. Tad lieka konstatuoti, kad Algmino programa išlaikė pagrindines XIII a. pradžios bendrųjų jungčių tarp žemaičių ir Lietuvos nuostatas.

Iš to, kas pasakyta, labai aiškiai matyti, kad XIII a. pirmojoje pusėje tiek tose teritorijose, kurios šio amžiaus viduryje įėjo į Lietuvos karalystės sudėtį, tiek ir Žemaitijoje reikėsi bendrųjų jungčių palaikymo nuostata. Jei šia nuostatą iliustruotume minėtomis vedybomis, jos rodytų įvairių teritorinių darinių artėjimo procesą.

Epilogas, arba Durbės mūšio pasekmių kontekstai

Durbės mūšis kaip nė vienas kitas įvykis XIII a., o ir vėlesniais laikotarpiais, išjudino baltiškąsias kiltis. 1260 m. rugsėjo 20 d. prasidėjo Didysis Prūsų sukilimas³⁴. Vokiečių ordinui pasipriešino kuršiai, žemgaliai. Praktiškai sujudo beveik visa rytinė Baltijos jūros pakrantė. Vokiečių ordinas ir krikščioniškasis pasaulis turėjo gerokai įtempti jėgas, kad būtų galima suvaldyti prasidėjusius įvykius. Apie 1272–1274 m. tiek livoniškoji, tiek prūsiškoji Vokiečių ordino šakos susidorojo su sukilėliais. Kad ir skaudi baltiškosioms kiltims, bet dėsninga pabaiga – vargu ar tuometėmis aplinkybėmis buvo įmanoma veiksmingiau ilgą laiką priešintis. Būtent šiuo laikotarpiu pasireiškė Algmino programos glaudžios jungties su bendrosios idėjos nuostata perspektyvumas. Čia buvo svarbios abi esminės grandys – bendrąją idėją jau įkūnijusios, Vakarų Europoje pripažintos Lietuvos karalystės ir į ją savarankiškai ir savanoriškai besintegruojančių žemaičių su pavergėjais bendrą kovą siūlan-

²⁷ GUDAVIČIUS, E. *Mindaugas...*, p. 266.

²⁸ *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten...*, p. 295–298.

²⁹ GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos istorija...*, p. 59.

³⁰ *Ibid.*, p. 61.

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*, p. 62–63.

³³ GUDAVIČIUS, E. *Mindaugas...*, p. 286–289.

³⁴ GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos istorija...*, p. 63.

čios programos buvimas. Ši programa, kad ir po didesnių diskusijų, vėl leido Lietuvos valstybei įtraukti į savo aktyvios politikos regos lauką vakarines teritorijas. Buvo tik vienas blogas niuansas: dėl dovanojimų susiklostė dviprasmiška Žemaitijos padėtis. Viena vertus, ji pati pateikė kovos programą, į ją įtraukė Mindaugą, o po Durbės mūšio į šį procesą įsitraukė ir kitos baltiškosios kiltys, bet kita vertus, ji teisiškai buvo užrašyta Vokiečių ordinui. Realiai vyko Žemaitijos integravimasis į Lietuvą, bet juridškai teisių į ją turėjo Vokiečių ordinas. Tad po Durbės mūšio susiklostė savotiška padėtis – susiformavo lyg ir dvi teritorijos, į kurias traukė po sukilimų pralaiminčios baltiškosios kiltys. Viena šių teritorijų buvo Žemaitija, pateikusi savo idėjinę programą ir galėjusi vienyti atvykstančiuosius. Kita – pati Lietuvos valstybė, be kurios būtų neįmanoma ir pirmosios egzistencija. Baltiškųjų kilčių kėlimasis ir jungimasis į minėtas teritorijas suformavo visiškai kitokią minėtų teritorijų veidą. Jos tapo ta vieta, kuri pamažu sulydė buvusių visuomenių margumyną. Iš esmės nuo XIII a. pabaigos jau net teoriškai neįmanoma kalbėti apie tai, kad Žemaitijoje gyvena tik žemaičių genties atstovai, o Lietuvoje – lietuvių. Minėtų teritorijų pavadinimai įgavo visiškai kitokią prasmę – jie ėmė reikšti visų tose teritorijose gyvenusių gyventojų įvardijimą. Beje, sudėtinga būtų kalbėti apie tai, kad Žemaitijos gyventojus bent jau XIII a. antroje pusėje galima būtų įvardyti tik žemaičiais. Atsižvelgiant į bendrosios jungiamosios nuostatos tęstinumą, juos, ypač Vokiečių ordino kronikininkai, galėjo įvardyti ir kaip žemaičius, ir kaip lietuvius. Kad Žemaitijoje XIII a. nebuvo mąstoma apie bendrosios jungties nuostatos atsisakymą, byloja ir aplinkybė, kad po Durbės mūšio čia nėra kuriamas savarankiškas valdymo mechanizmas – jis nebuvo būtinas, jau buvo Lietuvos valstybė, o iki tol pernelyg glaudžiai, bent jau iki vidaus karo, vyko visuomenių politinio elito integravimosi procesai. Šis modelis pamažu, tiek, kiek leido specifinė Žemaitijos padėtis XIII a. pab. – XIV a., buvo įkūnijamas. Tad XIII a. pab. Žemaitija išgyvena dar vieną savo transformacijų etapą, kuris baigiasi greičiausiai tik apie XIV a. vid. Šiame etape vyko visų į Žemaitijos teritoriją atsikėlusiujų ar prie žemaitiškosios programos prisijungusiųjų susiliejimas. Atsižvelgiant į tai, kaip žemaičių visuomenė kontaktavo su likusiomis Lietuvos valstybę formavusiomis visuomenėmis, vargu ar buvo įmanoma pasireikšti priešišškai lietuviams nuostatai. Tokią mintį primygtinai siūlo ta aplinkybė, kad XIII a. pabaigoje į žemaičių įtakos zonoje buvusias teritorijas atsikeliančios kuršiai, žemgaliai ar skalviai buvo priversti priimti ir tarp žemaičių susiformavusius bendravimo modelius, bet ne atvirkščiai. Suprantama, kad išgyvenant galėjo ir net turėjo iškilti sunkumų, tačiau pagrindinės nuostatos vargu ar galėjo būti pakeistos. Bet kaip šitie procesai galėjo vykti, jau atskiro tyrimo uždavinys.

Išvados

1219 m. taikos su Voluine sutartyje paminėti Lietuvos, Deltuvos, žemaičių bei Ruškaičių ir Bulionių kunigaikščiai nemaža dalimi užfiksuoti remiantis susiklosčiusiais ar besiklostančiais gimininiais ryšiais. Šalia egzistuojančių teritoriniu gentiniu pradų organizuotų grupių buvo susiformavusios ir gimininiu pagrindu besitapatinančios grupės. Bent jau šiuo metu nustatyti šių grupių atstovai gimininiais ryšiais susisaisto nepaisydami ženklų atstumų tarp lokalizuojamų šių grupių epicentrų – tai rodo Bulionių kunigaikščio Vismanto ir Našios kunigaikščio Daumanto atvejais, jie buvo vedę nenustatyto kunigaikščio dukras, o už Lietuvos vyresniojo kunigaikščio Dausprungo buvo ištėkėjusi žemaičių kunigaikščio Vykinto sesuo. Ši tendencija rodo politinio kunigaikščių grupių elito galimo suartėjimo tendencijų klostymąsi XIII a. pirmojoje pusėje.

Tarp Ruškaičių ir Bulionių grupių kunigaikščių gali būti tokių, kurie savo veiklą vykdė kartu su žemaičių kunigaikščiais. Norint į šį klausimą atsakyti galutinai, reikėtų išsamiai lokalizuoti Bulionių ir Ruškaičių pradinius centrus. Paliekama galimybė minėtų grupių kunigaikščiams veikti kartu

su žemaičių kunigaikščiais taip pat reikštų, kad tarp žemaičių kunigaikščių nėra istoriografijoje tradiciškai nurodomo labai aukšto lygio centralizavimo tendencijos, kai reali valdžia pripažįstama tik dviem įtakingiausiems kunigaikščiams – Vykintui ir Gerdvilui.

Mindaugo inicijuoto 1249–1251 m. vidaus karo metu Dausprungaičių interesams atstovavusio Vykinto dėka žemaičiai palaikė Tautvilą, kuris, jų akimis, galėjo turėti lygiaverčių galimybių perimti valdžios gijas. Žemaitijoje nebuvo, o remiantis iki tol besiklosčiusių santykių visuma, ir negalėjo būti formuojama atskira antilietuviška nuostata.

Žemaičių kunigaikščio Algmino suformuota plati pasipriešinimo Vokiečių ordinui programa, sukėlus beveik visą rytinę Baltijos pakrantę, kartu rodė ir senųjų jungiamųjų su Lietuva nuostatų išlaikymo tendenciją, nepaisant po vidaus karo prastai susiklosčiusio net ir teisinio Žemaitijos statuso – ji Mindaugo buvo užrašyta Vokiečių ordinui. Ši programa Lietuvoje buvo palaikyta.

Pralaimint sukilimams ženkli baltiškųjų kilčių dalis migravo į Žemaitiją ir į susikūrusią Lietuvos valstybę. Kalbėti apie pokyčius Žemaitijos visuomenėje XIII a. kol kas neleidžia labai menkas šių procesų ištirtumas. Tačiau ilgas jungiančiųjų tendencijų veikimas XIII a. vargu ar galėjo leisti formotis susipriešinimo su Lietuva tendencijoms.

Literatūra

- BARANAUSKIENĖ, I. Kas vadovavo žemaičiams Durbės mūšyje? *Voruta*, 2010 11 06, Nr. 21(711), 2011 11 27, Nr. 22(712), 2010 12 11, Nr. 23(713), 2010 12 23, Nr. 24(714).
- BUMBLAUSKAS, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius, 2005.
- GUDAVIČIUS, E. Bandyamas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. A serija*, 1984, t. 3(88), p. 69–79.
- GUDAVIČIUS, E. *Mindaugas*. Vilnius, 1998.
- GUDAVIČIUS, E. 1219 metų sutarties dalyviai ir jų vaidmuo suvienijant Lietuvą. *LAMMD, Istorija*, 1982, Nr. 22.
- GUDAVIČIUS, E. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius, 1989.
- GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999.
- IVINSKIS, Z. Žemaičiai. In *Rinktiniai raštai*, t. 2. Roma, 1986.
- LATKOWSKI, J. Mendog. *Rozprawy akademji umiejętności. Wydział historyczno-filozoficzny*, 1892, ser. II, t. III, s. 300–453.
- PETRAUSKAS, R. Ankstyvosios valstybinės struktūros Lietuvoje XIII a. – XV a. pr. *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 16.
- SAVIŠČEVAS, E. Žemaitija ir Lietuva XIII–XVIII amžiuje: regioninės (provincinės) savivaldos spindesys ir skurdas. *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, Nr. 23, p. 94–110.
- STAKAUSKAS, J. *Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje*. Vilnius, 2004.
- VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, R. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius, 2001.
- ZAJĄCZKOWSKI, S. *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII*. Lwow, 1925.
- ПАИШУТО, В. Т. *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва, 1950.

SOCIAL TRANSFORMATIONS IN ŽEMAITIJA DURING THE THIRTEENTH CENTURY

Vacys Vaivada

Senior Research Officer, Institute of Baltic Sea Region History and Archaeology

Summary

This article devoted to the context of transformations in Žemaitian society (or societies) as expressed in their relations with neighbouring societies, which formed the thirteenth-century Li-

thuanian state, was provoked by E. Saviščevas' 2009 article on Žemaitijan self-rule during the thirteenth-seventeenth centuries. Saviščevas claims that at the end of the thirteenth century, given bellicose relations with the Teutonic Order, a tendency developed among Žemaitijans and their Semigallian and perhaps Skalvian allies to regard Lithuanians as enemies, as well as the Teutonic Order. Analysing the situation which developed during the thirteenth century, three main periods were discerned when the relationship between Žemaitijan societies and Lithuania may have changed more markedly. From that research we can see that the Lithuanian, Deltuvan, Žemaitijan dukes and the Ruškaitis and Bulionis dukes mentioned in the 1219 peace treaty with Volyn' were recorded for a considerable part on the basis of kinship connections which had been formed or were still in the process of formation. Alongside existing groups organised on a territorial-tribal basis there were other groups which formed and identified themselves according to kinship. At least the members of these groups we can identify today sustained kinship relations despite the considerable distances between their territorial epicentres; in the case of the Bulionis duke Vismantas and the Nalšian duke Daumantas the two men were married to daughters of the same unknown duke, while the sister of the Žemaitijan duke Vykintas was married to the senior Lithuanian duke, Dausprungas. This tendency reveals the development of a possible political rapprochement between ducal elites during the first half of the thirteenth century.

There may have been men among the Ruškaitis and Bulionis ducal groups, who acted together with the Žemaitijan dukes. In order to give a definitive answer to this question it would be necessary to locate the Bulionis and Ruškaitis heartlands in full detail. The remaining possibility that dukes from these groups acted in unison with the Žemaitijan dukes would mean that the tendencies for a very high level of centralisation among Žemaitijan dukes (recognising only two influential dukes, Vikintas and Gerdvilas, as enjoying real power), as traditionally noted by historians, did not in fact exist.

During the civil war initiated by Mindaugas (1249–1251), thanks to Vykintas, who represented the interests of the Dausprungas group, the Žemaitijans supported the interests of Tautvilas, who in their eyes may have had equal chances of taking over the reins of power. There was no separate anti-Lithuanian stance in Žemaitija, nor, on the basis of developing relations as a whole, could such a stance form.

The wide programme of opposition to the Teutonic Order formed by the Žemaitijan duke Algminas, which led to uprisings throughout almost the whole of the eastern Baltic coastal lands, reveals at the same time a tendency towards maintaining the old positions favouring joint action with Lithuania despite the legal status of Žemaitija which had developed unfavourably after the civil war; Mindaugas had ceded it officially to the Teutonic Order. This programme enjoyed support in Lithuania.

After the failure of the uprisings a marked section of Baltic tribespeople migrated to Žemaitija and the Lithuanian state. The very meagre studies made so far of thirteenth-century Žemaitijan society does not allow us to talk about social changes there at that time. However, it is unlikely that the long functioning of uniting tendencies during the thirteenth century would have allowed tendencies towards opposition to Lithuania to develop.

Vertė prof. dr. Stephen C. Rowell